

K e e l e n õ u a n n e

- - - - -

Tänaseid stampe meediamaastikul

Maris Jõks

Postimehe keeleteimetaja

„Teie, nagu ma näen, vaevlete kogu aeg loomingupiinades. Kirjutada on muidugi väga raske. Mina kui vana juhtkirjanik ja teie ametikaaslane võin seda kinnitada. Kuid ma leiutasin abinõu, mis päästab teid vajadusest inspiratsioonilaine ootusel higistada. Siin ta on. Võtke ja vaadake.”

Ja Ostap ulatas Uhhudšanskile paberilehe, millele oli kirjutatud: PIDULIK KOMPLEKT. ASENDAMATU VAHEND JUUBELIARTIKLITE, KROONUPÜHA FÖLJETONIDE NING SAMUTI PARAADLUULETUSTE, OODIDE JA TROPAARIONIDE KOOSTAMISEKS. /---/

(I. Ilf, J. Petrov, Kuldvasikas. Tallinn, 1962, lk 562)

„Asendamatu vahend”, nagu küllap mäletate, osutus aja- ja asjakohaste (1930ndate Venemaa) stampide loeteluks. Neid kombineerides võis, nagu juhendi pealkiri lubas, koostada mitmes žanris tekste, äratuntavalt *ajakirjanduslikke*, selliseid, mida iga ajaleht kõhklemata avaldanuks. Samas, kui suur kombinaator täna maha istuks ja eesti lehtedele otsa vaataks, võiks ta lauale käia praktiliselt samasuguse loetelu erinevatest stampidest. Kui viimane lause tundub lugejale äratuntavalt ajakirjanduslik, on asi halb; veel hullem, kui mõni ajaleht ainult seda laadi lausetest koosneva teksti kõhklemata avaldab.

Stampsõnad on sõnad, mida kasutatakse esiteks liiasti (nn tühisõnad, mida teksti toimetades ei peagi asendama, vaid võib lihtsalt ära jätta – mõte ei muutu ja väljendusselgus ainult võidab) ja teiseks ka valesti (enamasti on nad tähenduselt lihtsalt ebamäärased, ent halvemal juhul ei sobi üldse konteksti).

Ostap Bender jaotas stambid kõigepealt sõnaliikide kaupa – nimi-, omadus- ja pöördsonad – ning paigutas omaette lahtrisse „ilukirjanduslikud epiteedid” ja „muud lauseliikmed”. Allpool tehtud jaotus pole vähem tinglik. Ajakirjanduskeel on segu eri keelevariantidest (tugevalt mõjutab kantseliit, praegusaja meediat iseloomustab tendents kõnekeele poole, omal kohal on oskuskeel jne), mis kõik üksteist vastastikku mõjutavad, ja nii ei saa alati täie kindlusega öelda, kellele ühe või teise stambi loomise ja levitamise au kuulub.

Enamik siinseid näitelauseid pärineb Postimehe mustast materjalist, mõni ka teiste eesti ajalehtede veebiväljaannetest.

Kingitusi kantseleikeelest: jätkuvalt, oluliselt/oluline, täiendav, vajalik

Jätkuvalt kõlab vist veidi erksamalt kui *endiselt* ja kindlasti tükk maad ametlikumalt kui *praegugi*, *edaspidigi*, *ikka veel* – arvan, et see on põhjus, miks seda sõna ajalehekeelest nii tüütult sageli leida võib. Sama lugu on sõnaga *oluliselt*, vrd *oluliselt rohkem* ja *palju rohkem*. *Oluline* kuulub täiendina mitmesse õigusterminisse (*oluline huvi*, *oluline osalus*) ja kardetavasti teebki just ametlikkuse varjund selle sõna nii ahvatlevaks. Lugeses lauseid, nagu *Küttepuude hind viimase kuuga oluliselt ei muutunud*, kuid *võrreldes eelmise aastaga on küte elanikele oluliselt kallim*, võiks arvata, nagu polekski neil sõnadel sünonüüme. Ometi on: *oluline – tähtis*; *oluline samm edasi – suur samm edasi*; *oluliselt parem – palju, tunduvalt, märkimisväärselt parem*; *mitte oluliselt – mitte eriti*; *olulisim on ... – peamine on ... kõige olulisem / olulisim eesmärk/ülesanne – põhieesmärk/põhiülesanne, peaeesmärk/peaülesanne*.

Keelendeid *täiendav*, *täiendavalt* on juba nõukogude ajal mainitud kui ebasoovitatavaid, vene keele mõjulisi. Ometi armastavad ametnikud neid siiani väga ja kahjuks jagavad seda sümpaatiat paljud ajakirjanikud. *Täiendavalt* asemel sobib öelda *veel*, *täiendav tasu* on kenas eesti keeles *lisatasu*. *Täiendav tasu* võiks tähenduse poolest veel kuidagi mõeldav olla (on ju täiendus), kuid fraasid, nagu *täiendav probleem* või *täiendav ebavõrdsus* mõjuvad oksüümoronina.

Vajalik on tühisõna, kui ei täpsustata, milleks miski vajalik on. Näiteks võetakse *vajalikke meetmeid*, tehakse *vajalikke muudatusi* (kellele ja milleks vajalikke?), esitada tuleb *vajalikud dokumendid* (et kellelgi ei tuleks pähe mingite ebavajalike dokumentidega välja ilmuda?).

**Poliitikute lemmiksõnu:
täna, mõtlemise koht, maha istuma, otsa vaatama**

Täna kasutatakse täie endastmõistetavusega tähenduses *tänapäeval*, *praegu* ja *nüüd* – et need viimased sõnad on peaaegu täiesti kõrvale tõrjutud, märkis Mati Erelt juba 2000. aasta keelenõuande soovitude vihikus („Keelenõuanne soovitab” nr 2, 2000). Arvan, et sõna kasutamisest vales tähenduses ei saagi enam rääkida, küll aga stambist. *Täna* ja universaalne epiteet *tänane* on sagedasti tühisõnad, eriti poliitikute kõnepruugis. Oletan, et selle taga on alateadlik konkreetsetaotlus (jutt oleks justkui millestki, mis toimub nüüd kohe) või soov väljenduda kujundlikult (võimalik, et sõna *täna* tähenduses *praegu* siiski veel tajutakse metafoorsena).

Näide poliitikute paari aasta tagustest kommentaaridest töölepinguseaduse kohta:

A: *Me toetame tänast töölepinguseaduse eelnõu ja selle jõustumist tuleva aasta keskpaigast. Töölepinguseaduse esimene variant toodi välja jaanuaris, kuid täna ei ole sellest sisuliselt enam midagi alles jäänud. [...] Siis ei olnud tänasest majandusseisust veel kellelgi aga aimu ja kahju, et kõik osapooled pole sellest täna nii aru saanud. Seaduse varasemast jõustumist nõuab lihtsalt tänane majandusolukord. [...] Täna on otsustatud, et seadus jõustub ikkagi tuleva aasta keskel ning ametiühingute vastuseisust siin kasu ei ole.*

B: *Meie oleme igal juhul tänase seaduseelnõu vastu ja seetõttu oleme sellele ka üle saja parandusettepaneku teinud. [...] Täna me juba teame, et töötuskindlustuse maksumäära on suurendatud ning seda tuleb veelgi suurendada, sest vastasel juhul ei vea see süsteem lihtsalt välja.*

Seda, et kuskil on *mõtlemise koht*, mistõttu tuleb *maha istuda* ja *numbritele otsa vaadata*, armastavad korrata nii poliitikud kui ka majandusinimesed. Ajakirjanikud on need klišeed rõõmuga omaks võtnud.

**Igapäevakeele stambid:
nii-öelda, kokku, number, praktiliselt, sisuliselt,
reeglina, suunas, erinevad, tõelineltõeliselt**

Kuku raadio saates kõneles üks tubli inimene oma lapsepõlvest, kooliajast, harrastustest jm. Kui täpne olla, siis kõneles ta oma *nii-öelda* lapsepõlvest, *nii-öelda* kooliajast ja *nii-öelda* harrastustest. Suulise

kõne täitesõnade kallal võiks norimata jätta, ent kirjalikku – ja kirja-keelsesse – teksti ei tohiks nad tükkida. Ometi tükivad.

Nii-öelda tuleb mängu alati, kui kirjutaja ei ole päris kindel, kas sõna, mida ta kasutab, on kõige sobivam – olgu stiili või tähenduse poolest. Näiteks: *Põhja-Atlandi alliansi laupäeval vastu võetud strateegiline kontseptsioon mainib üldise julgeolekukeskkonna kirjelduses mitut n-ö uut teemat*. Lausa möödapääsmatu tundub *nii-öelda* siis, kui tegu on piltliku väljendiga. Näiteks: *Päästjad eelistavad sulgemisele n-ö kahepaikseid komandosid. Telefoni automaatsele internetiühendusele saab kasutaja ka ise n-ö käe ette panna*.

Ammuräägitud ebamäärase tähendusega stampsõnade *praktiliselt, sisuliselt* ja *reeglina* kohta pole vast näiteid vaja tuua; kinnitan vaid, et mainitud sõnad on endiselt populaarsed. *Praktiliselt* ja *sisuliselt* on sageli tühisõnad või kasutatakse neid tähenduses *peaaegu, sama hästi kui*. Kohati kattub nende funktsioon eespool räägitud *nii-öelda* omaga: kirjutaja kahtleb sõnastuse sobivuses, vahel lausa nii kõvasti, et peab vajalikuks pehmenada väljendust kahe stampsõnaga: *nii-öelda sisuliselt*.

Venemõjulisel sõnal *reeglina* pole aga midagi tegemist reeglitega, see tähendab *tavaliselt, enamasti, üldiselt* – kui üldse midagi tähendab.

Kokku on tühisõna, millega püütakse täpsustada arve. Näiteks: *EKEI uus maja on kokku 9-korruseline. Mullu leidis selles riigis kokku aset umbes 15 000 vägistamist*.

Numbri väärtarvitusest on juttu tehtud juba möödunud kümnendi alguses. „Number on ’arvu märk’,” seletab Uno Liivaku oma „Väikeses soovitusõnastikus” 2001. aastal. „Nummerdamine ikka hoos,” tõdeb Argo Mund keelenõuande vihikus kaheksa aastat hiljem („Keelenõu- anne soovitab” nr 4, 2008). Selle põhjal, mida praegu lehereporterid kirjutavad ning tele- ja raadioajakirjanikud kuuldavale toovad, ei saa teisiti kui nentida, et *numbri* ja *arvu* tähendus on lootusetult sassi läinud, *arv* on sama hästi kui unustatud. *Number* justkui kõlab paremini ja nii teda usinasti kasutataksegi. Eriti kummaline on näha ajalehes lühikeses veeru-uudises, mis hädavaevu sellele ette nähtud ruumi ära mahub, sõnu, nagu *statistikanumbrid, palganumber, käibenumber* – kui oleks otstarbekas ja õige öelda lihtsalt *statistika, palk, käive*. Majanduses on meil *müügi-* ja *käibenumbrid*, spordis *võidu-* ja *kaotusnumbrid*; kultuuriüritustest kirjutades tundub juba täiesti normaalne võrrelda *publikunumbreid*. (Ausalt öeldes ei tule enam meeldegi, kuidas varem selle kohta öeldi – pealtvaatajate arv? Pikavõitu nagu.) Ühest ETV

„Terevisiooni” saatest mäletan end olevat kuulnud sõna *kaalunumber*, tervise teemalisest artiklist hakkas silma *kolesteroolinumber*.

Suunas on kümnekonna aastaga läbi teinud huvitava arengu. Kõigepealt hakati teda kasutama – ja kasutatakse siiani innukalt – *poole* asemel, nende kahe sõna tähenduse vahest kirjutas Maire Raadik juba 1999. aastal Keeles ja Kirjanduses (samuti kogumikus „Keelenõuanne soovitab” nr 2, 2000). 2008. aasta keelenõuande vihikus konstateeris Tiina Leemets „uusi arenguid *suuna* suunal” – et *suunas* ja *suunal* kasutatakse juba kontekstis, kus liikumissuunaga pole midagi tegemist. Praegu võib öelda, et *suunas* on peagi juba universaalne kaassõna, sama hea (st halb) kui *osas*, asendades sõnu, nagu *üle*, *aadressil*, *suhtes*, *kohta*. Näiteks: *Ilkumine ühiskonnakorralduse ja sellest tuleneva suunas pole aga kaugeltki ainus naljategemise viis. Adele'i ei kõiguta kriitika tema figuuri suunas*.

Täiend *erinevad* on justkui mitmuse artikkel – jutt ei käi millegi sarnasustest või erinevustest. Näiteks: *Võrreldes Soomega, kus praegu valmistab uue reaktori ehitust ette kolm erinevat kompaniid ... Erinevad Postimeest nõustanud juristid kinnitasid, et ... Liu konsulteerib ekspertidega kolmes erinevas linnas*.

Sõnu *tõeline/tõeliselt* kasutatakse omaduse määra rõhutamiseks. Tõeliselt mõtted sõnad, tõeliselt ületarvitatud. Näiteks: *tõeline superauto, tõeline maratonmäng, tõeliselt suur üleujutus. Presidendi kõne oli tõeliselt riigimehelik. Anterselva ühisstart päädis tõelise sprindifinišiga*.

„Ajakirjanduskeel”:

õhku paiskama, lauale käima, puuduma / olematu olema, jõulineljõuliselt, -töö ja -tegevus, lisaks, samas

„Ajakirjanduskeele” all mõtlen siin keelekasutust, mille kohta inglise keeles öeldakse *journalese* – mida iseloomustavad spetsiifilised, just sellele keelevariandile omased lausekonstruktsioonid, (kujundlikud) väljendid, eelistused sõnavalikus, stambid. Näiteks eelistatakse praegusaja eesti „ajakirjanduskeeles” verbi *tahtma* asemel järjekindlalt *soovima*, *hakkama* asemel *asuma*, *maitsma* asemel *mekkima*, *minema* asemel *suunduma* jm. Samuti on just ajakirjanikule omane arvata, et küsimus või lubadus tuleb tingimata *õhku paisata* – *esitama* või *andma* jääb kahvatuks. Ettepanek või idee aga *käiakse lauale*. Need ja järgnevad stampväljendid on, nagu öeldud, vaid osa sellest keeletoimetaja jaoks tüütust, kuid võimaliku uurija jaoks huvitavast nähtusest.

Harva paindub ajakirjaniku keel ütleva, et midagi *ei ole*. Selle asemel tuleb kindlasti öelda, et miski *puudub*, veel parem – *on olematu*. Viimase väljendiga võidakse silmas pidada ka, et midagi on *vähe*, miski on *nõrk* või *vilets*. Näiteks: *Lastetoetus on olematu. Euroopa majanduskasv on olematu. Kindlustunne on olematu.*

Puuduma toob sageli kaasa kantseliidimaigulise lauseehituse: *Mis saab aga sellest rühmast vanematest, kes oleksid õigustatud vanemapiensioonile, kuid neil teise pensionisambaga liitumine puudub?* (Võimalik parandus: *Mis saab aga neist vanematest, kel oleks õigus saada vanemapiensiooni, kuid kes pole teise pensionisambaga liitunud?*)

Jõuliselt võiks saada esikoha ajakirjanike lemmik-määrsõnade võistlusel, kui niisugune korraldataks. Mida kõike jõuliselt ei tehta! Näiteks: *Tallinna trammi- ja trollibussikoondis vähendas jõuliselt kahjumit. Eriti jõuliselt otsitakse töötajaid ekspordi harudesse. Gazprom palkab Londonis jõuliselt töötajaid. Sooja hind ähvardab jõuliselt kerkida. Odavlennufirmad suunduvad jõuliselt Soome. Haridus kolib jõuliselt internetti ja telefoni. Irimaa tahab eriti jõuliselt säilitada oma 12,5-protsendist ettevõtluse maksu.*

Liiasused on *-töö ja -tegevus*. Lause *Teetöölised parandavad teid* kõlab kantseliikeeles teadupärast *Teetööliste poolt teostatakse teede parandust*. Ajalehes esinevad seda tüüpi laused väikese täiendusega, mis asja sugugi ei paranda: mitte lihtsalt *parandust*, vaid *parandustöid*. Hoonet ei hakata lammutama, vaid *algavad hoone lammutustööd*. See, mis meil elamislubadega tehti, oli *elamislubade vahendustegevus*. Probleem pole mitte ainult liigses ja mõttetus sõnas, tihti kaasneb sellega kokku- ja lahkukirjutamise viga: viga: kui fraasis olev verb on sihiline (nagu on *lammutama, vahendama*), ei saa kolmeosalises ühendis kokku kirjutada kaht viimast sõna (*lammutustööd, vahendustegevus*), sest omavahel on tihedamalt seotud hoopis kaks esimest (*hoone lammutamine, elamislubade vahendamine*). Lahendus on kirjutada kõik lahku (*hoone lammutamise tööd, elamislubade vahendamise tegevus*) või loobuda tarbetust sõnast.

Lisaks hakkab välja tõrjuma sõnu *peale ja pealegi*. Selline mulje jääb, lugedes lauseid, nagu „*Lisaks nutitelefonide laiemale levikule suureneb ka nende seadmete hulk, mis vajavad mobiilset internetiühendust. Lisaks sülearvutitele nõuavad tulevikus kiiret mobiilset ühendust tahvelarvutid, e-lugejad ja mängukonsoolid,*” *lisas ta*.

Sel sõnal on ka teine funktsioon – teksti sidususe kujundaja. Kui sõnaga *lisaks* alustatakse juba iga teist-kolmandat lauset, annab see

tunnistust kirjutaja alateadlikust (ja mitte just õnnestunud) püüdest luua sidusat-ladusat teksti. Tüüpiliselt algab seesuguses tekstis suur osa lauseid ka sõnaga *samas*.

„Ajakirjanduskeele” eraldi alajaotuse võiks moodustada spordi-reporterite kõnepruuk: näiteks tulemusi ei saavutata, vaid neid *tehakse* või *näidatakse*, sportlased aga ei ole kunagi lihtsalt vigastatud, vaid *vaevlevad vigastuse küüsis*, samuti ei kuulu nad ühte või teise võistkonda, vaid kindlasti võistkonna *ridadesse*. Aga jäägu see jaotus praegu sinnapaika. Hea meel oleks jätta sinnapaika ka kõik need sõnad, mida siin kirjeldasin.